

Uluslararası Tehlikeli Atık ve Kimyasallar Politikalarında Güncel Gelişmeler

Recent Developments Within The Context of The International Hazardous Waste and Chemical Policies

Evren SAPMAZ VERAL^{1*}

¹Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı,
Ankara

Özet: Sebep oldukları ortak sorunlar ve ortak riskler temelinde, uluslararası gündemde tehlikeli atıkların ve kimyasalların yönetimine ilişkin ortak bir yönetim ihtiyacı daha belirgin bir hale gelmiştir. Bu alandaki uluslararası düzenlemeler incelendiğinde, süreçlerin yönetiminde Birleşmiş Milletler (BM) Zirvelerinde belirlenen ortak hedeflerin yol gösterici olduğu görülmekte, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin süreçlere ilişkin yaklaşımlarında ise belirgin bir farklılık dikkat çekmektedir. Bu derlemede, uluslararası tehlikeli atık ve kimyasallar politikaları kapsamında küresel ve bölgesel ölçekli düzenlemeler ele alınarak Basel, Stockholm, Rotterdam ve Minamata Sözleşmelerinin gelişim süreçleri incelenmiş, aynı zamanda söz konusu sözleşmeler arasındaki koordinasyonu ve işbirliğini artırmayı hedefleyen sinerji süreci ve son yıllarda başlatılan küresel detoks hareketi ele alınan diğer konular olmuştur. Son dönemdeki gelişmelerin, BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmak için de önemli olduğu, ancak mevcut küresel ekonomik düzen ve farklı çıkarlar kapsamında etkilerinin sınırlı kalacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar sözcükler: Uluslararası Tehlikeli Atık ve Kimyasallar Politikaları, Küresel Detoks Hareketi, Sinerji Süreci.

Abstract: On the basis of the common risks and the problems they induce, the need for a joint management regarding the hazardous wastes and the chemicals has become more prominent on the international political agenda. Through the examination of the international arrangements in this scope, it is seen that the common goals determined in the United Nations (UN) Summits are guiding for the management of the processes, whilst a significant difference is observed among the approaches of the developed and developing countries. In this review, the global and the regional arrangements under the international hazardous waste and chemicals policies are analysed and the development processes of the Basel, Stockholm, Rotterdam and Minamata Conventions are examined, along with an examination of the recent global detox movement and the synergy efforts aiming at an increased coordination and collaboration between the conventions. These recent developments are important for achieving the UN 2030 Sustainable Development Goals correspondingly, however, their impact would be limited under the current global economic system and the different interests respectively.

Key words: International Hazardous Waste and Chemicals Policies, Global Detox Movement, Synergy Process.

1. Giriş

Geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında kimya sanayi, özellikle de 2. Dünya Savaşı sonrasında, tüm sanayi kolları ile karşılaştırıldığında çok hızlı bir büyüme gerçekleştirmiştir. 1940'ların sonuna kadar, on binlerce yeni sentetik kimyasal madde üretilmiş ve çevreye yayılmıştır. Elli yıl önce yılda sadece

Yazar iletişim: esveral@yahoo.com

* Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı'nda 2018 yılında Prof. Dr. Hakan Yiğitbaşıoğlu danışmanlığında tamamlanan "Atık Sorunsalı Bağlamında Avrupa Birliği'nin Yeni Ekonomi Modeli Olarak Döngüsel Ekonominin Değerlendirilmesi" konulu doktora tezinden üretilmiştir.

1.000.000 ton kimyasal üretilirken, bugün bu rakam 400.000.000 tona ulaşmıştır. Farklı kaynaklarda farklı rakamlar verilmekle beraber, her 2,6 saniyede yeni bir kimyasal maddenin bulunduğu ve/veya sentezlendiği öngörülmektedir (Nanda ve Pring, 2012: 476). Tarihsel olarak Avrupa ve Kuzey Amerika menşeli şirketler pazara hâkimken, gelişmiş ülkelerde kimyasallar üretimindeki artışta azalma başlamış, gelişmekte olan ülkelerde ise artış başlamıştır. Bu artış eğiliminin, özellikle de Çin ve Hindistan'da devam edeceği öngörülmektedir (Selin, 2014: 261).

Genel olarak üreten ve tüketen tarafından değersiz olarak sınıflanan, bu amaçla elden çıkarılan sanayi yan-ürünü ve/veya evsel kökenli tehlikeli ve zararlı madde olarak tanımlanan tehlikeli atıkların oluşumuna ve uluslararası taşınımına bakıldığında, 1960'lardan itibaren hızla artmaya başladığı görülmektedir (Selin, 2014). UNEP (2015) verilerine göre her yıl dünya genelinde 400 milyon ton tehlikeli atık oluşmakta, yaklaşık %90'lık bir bölümü ise sanayileşmiş ülkelere kaynaklanmaktadır. Özellikle 1970'li ve 1980'li yıllarda, ülkelerinde artan çevre duyarlılığı ve bertaraf maliyetleri doğrultusunda, gelişmiş ülkeler yüksek riskli kirli sanayilerini, tehlikeli madde ve atıkların vereceği zararın boyutundan çoğunlukla habersiz ve bu sorunların yönetim kapasitesinden yoksun gelişmekte olan ülkelere kaydırmaya başlamıştır. Diğer taraftan, tehlikeli atıkların bertaraf maliyetleri kıyaslandığında, gelişmiş bir ülkede ton başına yaklaşık 2000 dolar tutabilirken, bu maliyetin Afrika'da ton başına 40 dolara kadar düşmesi, ekonomik avantajları doğrultusunda tehlikeli atığın gelişmiş ülkelere kaydırılmasını artırmıştır (Kiss ve Shelton, 2007: 210).

Ortak bir evrimleşme sürecinden geçen tehlikeli atıklara ve kimyasallara ilişkin uluslararası politikaların gelişimine bakıldığında temel dönüm noktasının 1980'li yıllar olduğu görülmektedir. 1984 yılında meydana gelen ve en büyük kimyasal felaketler arasında değerlendirilen ve yaklaşık 8000 kişinin ölümüyle sonuçlanan Bhopal felaketi, 1986 yılında meydana gelen ve en az 100.000 kişiyi etkilediği tahmin edilen Çernobil faciası, 1989'da meydana gelen ve 11 milyon galon ham petrolün Alaska kıyılarına akarak pek çok hayvan ve bitki türünün yok olmasına sebep olan Exxon-Valdez kazası gibi büyük çapta yaşanan çevre felaketleriyle, kimyasallar, atıklar ve yüksek riskli teknoloji olmak üzere 1980'lerde özellikle sanayi kirliliğine karşı artan bir duyarlılık oluşmuştur (Selin, 2014). 1987 Brundtland Raporu-"Ortak Geleceğimiz" değişim için küresel bir gündem oluşturmuş, çevre sorunlarının nedenleri sıralamasında sanayi kaynaklı çevre kirliliği ilk sıralarda yer almıştır (Brundtland, 1987). Bilim adamları, tehlikeli maddeler ve insan sağlığı arasında bağlantıyı yine bu dönemde fark etmeye başlamış, zehirlenmeler, sakat doğumlar, kanser ve mutasyonlarla bağlantıların anlaşılması neticesinde gelişmekte olan ülkelerde tehlikeli maddeler korkulan bir konu haline gelmiştir. Pestisidler gibi bazı tehlikeli maddelerin ise faydalı bir kullanım amacı için olsa da, insan sağlığı ve ekolojiye ilk başta öngörülmeleyen bir şekilde zarar verdiği, ayrıca kalıcı organik kirleticilerde (POPS) olduğu gibi besin zincirindeki hareketleri ve ekolojik döngü yolu ve uzun-menzilli taşınım özellikleri sayesinde kullandıkları yerlerin çok uzağında bile zarar verdikleri anlaşılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ise yaşanan felaketler ve özellikle de Greenpeace gibi hükümet dışı aktörlerin desteğiyle artan bir bilinçlenme oluşmaya başlamıştır. Tehlikeli atık ve kimyasalların ticaretinde bir diğer önemli konu da, 'Arka bahçemde istemiyorum (Not in My Backyard-NIMBY)' anlayışından, mevcut büyüme modeli ile üretim ve tüketim kalıplarının sosyal, politik ve ekonomik yapılarının derin bir şekilde sorgulandığı 'Kimsenin arka bahçesinde olmamalı (Not in Anybody's Backyard- NIABY) anlayışına doğru bir geçişin odağında olmalarıdır (Brown ve Masterson'dan aktaran Ford, 2005: 316).

Bu alandaki küresel anlaşmaların ilki tehlikeli atıkların sınırötesi ticareti ve bertarafının kontrolüne yönelik 1989 tarihli Basel Sözleşmesi'dir. Bu sözleşmeyi daha sonra tehlikeli kimyasalların ve pestisidlerin ticaretinin kontrolüne yönelik 1989 tarihli Rotterdam Sözleşmesi ve kalıcı organik kirleticilere yönelik 2001 yılında imzalanan Stockholm Sözleşmesi takip etmiştir. Son olarak, bu gruba 2015 yılında müzakereleri tamamlanarak imzaya açılan ve cıva kullanımını azaltmaya yönelik Minamata Sözleşmesi katılmıştır. Bu derlemenin amacı, uluslararası tehlikeli atık ve kimyasallar politikaları kapsamında temel düzenlemelerin oluşumlarının ve ortak evrimleşme süreçlerinin incelenmesidir. Bu kapsamda, literatür taraması ve ilgili sözleşmelerden elde edilen veriler ışığında Basel, Stockholm, Rotterdam ve Minamata Sözleşmelerinin gelişim süreçleri incelenmiş, aynı zamanda

söz konusu sözleşmelerin arasındaki koordinasyonu ve işbirliğini artırmayı hedefleyen sinerji süreci ve son yıllarda başlatılan küresel detoks hareketi ele alınan diğer konular olmuştur. Uluslararası çevre politikalarında etkili bir aktör olan Avrupa Birliği'nin bu alanlardaki mevzuatı ve nükleer atıklar bu çalışmada kapsamamıştır.

2. Atıkların Yönetimine İlişkin Uluslararası Düzenlemeler

Tehlikeli atıkların yönetimine ilişkin ulusal politikalar, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Ülkelerin sosyo-ekonomik yapıları aynı olmadığı gibi, üretilen atıkların türleri ve miktarları da farklıdır. Ancak, tehlikeli atıkların çevre üzerindeki olumsuz etkileri uluslararası alanda işbirliğini zorunlu kılmıştır. Çevre sorunlarının uluslararası bir platformda ilk kez çok geniş çapta masaya yatırıldığı 1972 Birleşmiş Milletler Stockholm Konferansının sonuç raporunda, uluslararası seviyede eylem için tavsiyeler bölümünde hükümetlerin ve BM Genel Sekreterinin, BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve diğer ilgili BM kuruluşlarıyla iş birliği halinde toksik kimyasalların, ağır metallerin ve diğer atıkların bertarafına ilişkin araştırma, kontrol ve düzenlemelerde uluslararası iş birliğine gidilmesi çağrısında bulunulmuştur (Anonim, 2018a). Tehlikeli atıkların, özellikle mevzuat ve kontrol açısından altyapısını henüz tamamlamamış ülkelere ithalatının önlenmesi amacıyla, 1980'li yıllarda Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve BM birtakım düzenlemelere gitmiştir. Uluslararası atık rejimindeki küresel anlaşmaların ilki tehlikeli atıkların sınır ötesi ticareti ve bertarafının kontrolüne yönelik 1989 tarihli Basel Sözleşmesi'dir.

2.1. Tehlikeli Atıkların Sınırötesi Taşınımına ve Bertarafına İlişkin Basel Sözleşmesi

1981 tarihinde, BM Çevre Programı'nın (UNEP) Kalkınma ve Çevre Hukukunun Periyodik Gözden Geçirilmesine ilişkin Montevideo Programı, toksik ve tehlikeli atıkların taşınımı ve bertarafını uluslararası işbirliği gerektiren temel bir konu olarak tanımlamıştır (Langlet, 2009: 74). Bir sonraki sene UNEP Yönetim Konseyi konuya ilişkin uzman grubu oluşturmuş, 17 Temmuz 1987 tarihli, 14/30 sayılı Kararıyla Tehlikeli Atıkların Çevreyle Uyumlu Bir Şekilde Yönetimine İlişkin Kahire İlkeleri'ni kabul etmiştir. Bu ilke ihracat yapılacak ülkeye ön bildirim yapılmadan ve ilgili ülkenin onayı olmadan tehlikeli atığın ihracatının yapılmamasını öngörmektedir. Yönetim Konseyi aynı kararda, İcra Direktöründen hukuki ve teknik uzman grupları oluşturarak tehlikeli atıkların taşınımının kontrolüne ilişkin küresel bir sözleşme üzerinde çalışılmasını istemiştir.

OECD'de de aynı dönemde paralel bir çalışma başlamış, 1985 yılında Üst Düzey Konferansında tehlikeli atıkların taşınımına ilişkin bir tavsiye kararı kabul edilmiştir. OECD üye ülkelerinin, üye olmayan ülkelere daha gevşek bir kontrol uygulamamasını ve tehlikeli atığın taşınımının gerçekleşmesi için transit ülke ve de ithalatı gerçekleştirilecek ülkenin onayı olması gerektiğini öngören tavsiye kararı, ayrımcılık yapmama prensibi ve ihracat ve transit ülkesinin onayı olmadan atığın ihraç edilmemesi prensibinin siyasi olarak tanınması anlamına gelmektedir. 1986'da, OECD Konseyi tehlikeli atıkların ihracatına ilişkin kararı, 1992'de geri kazanım faaliyetlerine yönelik atık taşınımının kontrolüne ilişkin kararı kabul etmiştir. OECD ülkelerinde uygulanan ve 2001 yılında revize edilen bu kararda atıklar yeşil, amber ve kırmızı liste olmak üzere üç farklı grupta sınıflandırılmış- kırmızı ve amber liste için özel kontrol tedbirleri belirlenmiştir (Langlet, 2009).

1987-1989 yılları arasında beş hararetli müzakere oturumu gerçekleşen Basel Sözleşmesinin müzakerelerinde gelişmiş kuzey ülkeleri daha ziyade atık ticaretine odaklanmış, bazı gelişmekte olan ülkeler, özellikle Afrika ülkeleri, STK'ların da desteğiyle sınır ötesi taşınımına tümüne bir yasak getirilmesini istemiştir. Tehlikeli atığı bir ticari araç olarak gören çoğu gelişmiş ülke buna sıcak bakmamış, sonuçta yasakçı bir sistemden ziyade ithalatı kontrol altında tutacak bir sistem tercih edilmiştir (Nanda ve Pring, 2012: 461- 485).

1989 yılında Basel'de kabul edilerek imzaya açılan ve 1992 yılı Mayıs ayında yürürlüğe giren Basel Sözleşmesi'nin amacı tehlikeli ve diğer atıkların sınır ötesi taşınması, bertaraf edilmesi ve geri dönüşümünden doğabilecek tehlikeleri ortadan kaldırmaktır. Bu doğrultuda tehlikeli atık oluşumunu kaynağında minimize etmek; sınırötesi taşınımı azaltmak ve kontrol etmek; atıkların çevreye duyarlı bir şekilde bertarafını sağlamak ve tüm süreç boyunca insan sağlığı ve çevreyi korumak amaçlanmaktadır

(Nanda ve Pring, 2012: 467). Sözleşmeye 2018 yılı itibarıyla, 187 ülke taraftır; dünyada en fazla tehlikeli atığı üreten Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından ise imzalanmış ancak onaylanmamıştır, ABD aynı zamanda sözleşmeyi onaylamayan tek OECD ülkesidir. Ülkemiz ise sözleşmeyi 1989 yılında imzalamış, 1994 tarihi itibarıyla taraf olmuştur.

Taraflar Konferansı, sözleşmenin ana karar verme organı olup, iki yılda bir toplanmaktadır. Basel Sözleşmesine taraf olan ülkelerin her yılsonu Basel Sekretaryasına rapor vermesi ve katkı payı ödemesi gerekmektedir. Sekretarya merkezi UNEP Cenevre Ofisi'dir. On dört adet bulunan ve Taraflar Konferansına bağlı Basel sözleşmesi bölgesel ve koordinasyon merkezleri, yönetim ve kapasite geliştirme konularından sorumludur (Anonim, 2018b: Basel Convention).

Basel Sözleşmesi, özellikle gelişme yolundaki ülkeleri tehlikeli atık ticaretine karşı koruyucu birtakım düzenlemeler içermektedir. Basel Sözleşmesi ekinde 45 ayrı atık kategorisi listelenmiştir. Atıklar iki ana başlık altında incelenmektedir. Bunlar atık türleri ve atık bileşenleridir. Bu kapsamda atıkların nakledilmesinde, hareketin başladığı noktadan bertarafına kadar taşıma belgesi bulunması zorunludur. Basel Sözleşmesine göre tehlikeli atıkların sınır ötesi taşınımından önce yapılacak ön bildirim prosedürü (PIC), sözleşme kontrol sisteminin temelini oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, tehlikeli atığın taşınımı için ilgili ülkelerin (ithalatçı-ihracatçı, transit ülke) yetkili makamına önceden yazılı bildirimde bulunulması ve onay alınması gereklidir. Bu onay alınmamışsa, ihracattan değil, yasadışı ticaretten söz edilmektedir (Özkaya, 2016). Antarktika'ya ve ulusal mevzuatında ithalatı yasaklamış olan bir ülkeye tehlikeli atık ihracatı yapılamamaktadır (Anonim, 2018b: Basel Convention).

Sözleşmede yapılan yasak "BAN" Değişikliği, 1995 yılında Üçüncü Taraflar Konferansı'nda kabul edilmiş ve Sözleşme metnine dahil edilmiştir. Söz konusu değişiklik ile Basel Sözleşmesi'ne taraf olan ve aynı zamanda Avrupa Birliği ve/veya OECD'ye üye olan ülkeler ile Lihtenştayn'dan diğer Taraf ülkelere her türlü tehlikeli atık ticareti yasaklanmıştır (Öztürk, 2016: 75).

1999 yılının Aralık ayında düzenlenen Basel Sözleşmesi Beşinci Taraflar Konferansı'nda tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınır ötesi hareketlerinden ve bertaraf edilmesinden kaynaklanan zarara ilişkin olarak, tehlikeli atıkların yasadışı trafiğini de içeren zararın tazmin edilmesi konusunda kapsamlı bir düzenleme sağlayan "Sorumluluk ve Tazminat Protokolü" imzaya açılmıştır.

Gelişmiş ülkeler, Basel Sözleşmesinin açık bıraktığı alanları kullanarak ilk olarak kendi ülkelerinde temiz teknolojilere öncelik verirken; tehlikeli atık çıkaran kirli teknolojileri geliştirmekte olan ülkelere yönlendirmiştir. Gelişmekte olan ülkelere çimento sanayi; kömürlü termik santraller, petrokimya tesisleri, madencilik gibi büyük oranda atık ve tehlikeli atık üreten sanayi dallarının kurulmasını teşvik eden gelişmiş Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri, kendi ülkelerinde ise üretim esnasında çok az atık çıkaran ileri teknoloji sanayi tesislerini geliştirmişlerdir. Ayrıca bu ülkeler tarafından geliştirmekte olan ülkelere, kendi ülkelerinde oluşan atık kapasitesinin çok üstünde bir kapasitede, ithal atığa dayalı 'geri dönüşüm' tesisleri kurulmuş ve teşvik edilmiştir. Basel sözleşmesinin ana amaçlarından biri olan tehlikeli atık oluşumunu kaynağında minimize etme amacında başarılı olmadığı, bu yönüyle de başarılı bir rejim olmadığı getirilen temel eleştirilerdendir (Nanda ve Pring, 2012; Selin, 2014).

2.2.Tehlikeli atıklar ve bölgesel düzenlemeler

Tehlikeli atık ticaretinin uluslararası düzenlenmesi, bölgesel ölçekte de birçok hukuki düzenlemenin konusu olmuştur. Kuzeyin çöp sahası olmaktan korkan güneydeki pek çok geliştirmekte olan ülke tamamen Basel Sözleşmesi kapsamında tamamen bir yasak getirilmesini istemesine rağmen başarılı olamamış, akabinde çok taraflı anlaşmalar yapılmıştır. Basel Sözleşmesi'nin imzalanmasının hemen akabinde aynı yıl Afrika, Asya, Karayip ve Pasifikteki eski koloni ülkeleri, AB ile 1989'da Lome IV Anlaşmasını imzalamıştır, anlaşma kapsamında radyoaktif ve tehlikeli atığın imzacı ülkelere ihracatını yasaklanmaktadır. 1991'de Afrika'ya Tehlikeli Atığın İhracatını Yasaklayan ve Afrika'da tehlikeli atığın sınır ötesi taşınımının kontrolüne ve yönetimine ilişkin Bamako Sözleşmesi ise 51 Afrika ülkesi tarafından imzalanmış, Afrika dışından tüm nükleer ve tehlikeli atığın ithalatı yasaklanmış, Afrika içindeki ticaret düzenlenmiştir (Nanda ve Pring, 2012: 461- 485).

1992'de Orta Amerika Ülkeleri- Acuerdo Regional Sobre sözleşmesini imzalamış, 1995'te Güney Pasifik Forumu ülkeleri Güney Pasifik Bölgesinde tehlikeli ve radyoaktif atığın ithalatını

yasaklayan Waigani Sözleşmesini imzalamıştır. Tehlikeli Atık Ticaretini kontrol etmek ve denizlerin atık taşımından kaynaklanan kirlenmeye karşı korunması amacıyla da Akdeniz için İzmir Protokolünde olduğu gibi UNEP'in bölgesel deniz sözleşmeleri altında çeşitli protokoller imzalanmıştır. Türkiye'nin girişimleriyle başlatılan ve kabul edilen 1996 tarihli Akdeniz'de Tehlikeli Atıkların Sınırötesi Hareketleri ve Bertarafından Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi Protokolü'nü (İzmir Protokolü) diğerlerinden ayıran en büyük özellik ise nükleer atıkların da kapsanması ve tehlikeli atık olarak yasaklanmasıdır (Anonim, 2018c).

3. Kimyasalların ve Tehlikeli Maddelerin Yönetimine İlişkin Uluslararası Düzenlemeler

Tehlikeli atıkların ticareti için uluslararası kuralları geliştirilirken, dikkatler, ticareti yapılan ancak bir düzenlemeye tabi olmayan tehlikeli maddelere de yönelmiştir. 1970'ler ve 1980'ler kimyasallar ve pestisidlerin gelişmekte olan ülkelere ihracatının çok arttığı bir dönem olmuştur; 1980 yılında dünya üzerindeki tüm kimyasallar ticaretinin dörtte biri ve pestisid ticaretinin üçte biri gelişmekte olan ülkelere gerçekleştirilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) yaptığı bir çalışma, yılda ortalama 1,5-3 milyon insanın bu maddelerden kazara zehirlendiğini ve de zehirlenmelerin çoğunun gelişmekte olan ülkelerde olduğunu göstermiştir. OECD bünyesinde üye ülkeler arasında kimyasalların ticaretine ilişkin kurallar oluşturulmaya başlanmış ancak bu kurallar güçlü bir mevzuatı olmayan OECD üyesi olmayan ülkeler için uygulanmamıştır (DeSombre, 2006).

Uluslararası dolaşımda olan kimyasalların güvenliği konusu, başta UNEP ve FAO olmak üzere farklı BM organları tarafından ele alınmıştır. UNEP tehlikeli kimyasalların ticareti konusunu 1970'lerden itibaren ele almaya başlamış, ithalatı yapacak ülkenin onayı olmadan kimyasalların ihracatının yasaklanmasına ilişkin çalışmalar başlatmıştır. 1972 BM Stockholm Konferansının sonuç raporunda, uluslararası seviyede eylem için tavsiyeler bölümünde hükümetlerin ve BM Genel Sekreterinin, FAO ve diğer ilgili BM kuruluşlarıyla işbirliği halinde toksik kimyasalların, ağır metallerin ve diğer atıkların bertarafına ilişkin araştırma, kontrol ve düzenlemelerde uluslararası işbirliğine gidilmesi çağrısına yönelik olarak 1976 yılında kimyasallara ilişkin gönüllü bir süreç olan *potansiyel toksik kimyasallar için uluslararası kayıt sistemi (IRPTC)* oluşturulmuştur. Cenevre'de merkezi bulunan sistem, sınırlamalar ve yasakları içerecek şekilde ihracat yapan ülkelerin mevcuttaki düzenlemelerine ilişkin verileri derlemektedir.

1982'de BM Genel Kurul kararıyla, gelişmekte olan ülkelerdeki kapasite eksikliği göz önüne alınarak bu konuda tehlikeli kimyasalların yönetimi ve karar verme süreçlerine destek amacıyla IRPTC'nin katkı yaptığı mekanizma genişletilerek, tüketimi ve satışı yasaklanan, piyasadan çekilen, ciddi kısıtlamalara tabi veya onaylanmayan ürünlere ilişkin BM Birleşik Liste oluşturulmuştur. 1984 yılında Hollanda hükümetinin öncülüğünde, yasaklı ve ciddi kısıtlamalar tabi kimyasallara ilişkin, bildirimden sorumlu ulusal yetkililerin belirlendiği bir notifikasyon sistemi başlatılmıştır. Bu süreç bir sonraki bölümde anlatılan Rotterdam Sözleşmesinin önünü açmıştır.

Diğer taraftan, Gündem 21'de kalkınma için kaynakların korunması ve yönetimi altında, 2000 yılı itibarıyla tehlikeli maddelere ilişkin sınıflandırma ve uyumlu etiketleme sisteminin mevcut olması hedefi doğrultusunda çalışmalar başlatılmıştır (Anonim, 2018d). 1994'te Stockholm'de UNEP, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve WHO katkılarıyla kimyasal güvenliğe ilişkin konferans toplanmış, hem hükümet yetkililerinin hem de sanayicilerin katıldığı hükümetlerarası forum oluşturulmuştur. 1995 yılında UNEP Yönetim Konseyi, *kimyasal maddelerin yönetimine ilişkin uluslararası stratejik yaklaşım (SAICM)* için uzman grubu oluşturulmasına karar vermiş, kimyasalların risklerini azaltacak uluslararası tedbirleri çalışacak bu grup, 1996 yılında kurulmuştur. Kimyasalların yönetiminin ilerletilmesi için bir politika çerçevesini oluşturulan SAICM, 2006 Şubat ayında Dubai'de Uluslararası Kimyasalların Yönetimi Konferansında kabul edilmiştir.

1992 Rio zirvesiyle başlayan diğer bir süreçle ise *Kimyasalların Sınıflandırma ve Etiketlemesine İlişkin Birleşmiş Milletlerin Küresel Uyumlaştırılmış Sistemi (The UN Globally Harmonized System of Classification and Labeling of Chemicals- GHS)* oluşturulmuştur. Dünya çapında aynı kimyasalın fiziksel, sağlık ve çevresel tehlikeleri hakkındaki bilgilerinin farklı şekillerde etiketlenmesi sorunuyla

başa çıkabilmek amacıyla BM düzeyinde geliştirilen sistem, sınıflandırma ve etiketleme kriterlerinin uyumlaştırılması yoluyla tehlikeli kimyasalların küresel olarak aynı fiziksel, çevresel, sağlık ve güvenlik bilgilerini içermesi için bir temel teşkil etmektedir. GHS'nin ilk versiyonu *Kimyasalların Sınıflandırılması, Paketlenmesi ve İşaretlenmesi Küresel Harmonizasyonu Alt Komitesinde* (SCEGHS), Aralık 2002 yılında kabul edilerek yürürlüğe girmiş, daha sonra çeşitli tarihlerde değişiklikler yapılmıştır.

3.1. Rotterdam Sözleşmesi

1985 yılında FAO, pestisidlerin kullanımına ve dağıtımına ilişkin 'Etik Kuralları' kabul etmiştir (Anonim, 2018e). Bu araçlar, gelişmekte olan ülke hükümetlerinin kimyasallara ilişkin riskleri değerlendirmeleri ve ithalat kararları için destek olmuştur. 1987 yılında UNEP Yönetim Konseyi ise, daha kalıcı bir sistem oluşturma çabasıyla, uluslararası ticarete olan kimyasallara ilişkin bilgi değişimine yönelik Londra İlkelerini (1987 UNEP London Guidelines) kabul etmiştir. 1989 yılında UNEP ve FAO ortak gönüllü ön bildirim prosedürünü geliştirmiştir. Tehlikeli kimyasalların zorunlu bir kontrole tabi olma ihtiyacı doğrultusunda, Gündem 21'de 19. bölümde 2000 yılına kadar gönüllü PIC prosedürünün yasal bağlayıcılığı olan bir anlaşmaya dönüşmesi çağrısı sonrasında, 1994'te FAO Konseyi ve 1995'te UNEP Yönetim Konseyi müzakerelere başlama kararı almıştır (DeSombre, 2006).

1996-1998 yılları arasında müzakereler gerçekleşmiş ve Gündem 21'de verilen hedef tarih olan 2000 yılının iki yıl öncesinde "Bazı Tehlikeli Kimyasalların ve Pestisidlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirimli Kabul Prosedürüne İlişkin Rotterdam Sözleşmesi" 10 Eylül 1998 tarihinde imzaya açılmıştır (Anonim, 2018f: Rotterdam Convention). Sözleşme 24 Şubat 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin amacı, kimyasalların özelliklerine ilişkin bilgi alışverişini kolaylaştırarak, ithalatı ve ihracatıyla ilgili ulusal karar verme sürecini oluşturmayı sağlayarak ve bu kararları Taraflara duyurarak; bazı tehlikeli kimyasalların, insan sağlığına ve çevreye verebilecekleri olası zararlardan korunmayı ve bu tür kimyasalların çevreyle uyumlu bir biçimde kullanılmasını teminen uluslararası ticaretinde taraflar arasında paylaşılmış sorumluluğu ve işbirliği çabalarını artırmaktır. Sözleşme, ticari kimyasalların uluslararası ticaretini ön bildirim prosedürüyle düzenlemekte, ilave kimyasalların değerlendirilmesi ve düzenlenmesi için mekanizma içermektedir. Basel sözleşmesinden farklı olarak taraf olmayan ülkelere ticareti sınırlandırmamaktadır.

Sözleşmeye 2018 yılı itibarıyla, 161 ülke taraftır, Basel Sözleşmesine benzer şekilde sözleşme ABD tarafından imzalanmış ancak onaylanmamıştır. Ülkemiz ise sözleşmeyi 1998 yılında imzalamış, 21.12.2017 tarihi itibarıyla taraf olmuştur. Taraflar Konferansı, sözleşmenin ana karar verme organı olup, sekreteryaya çalışmaları UNEP Cenevre ve FAO Roma ofisleri tarafından ortaklaşa yürütülmektedir. Kimyasallar Gözden Geçirme Komitesi, ilave kimyasalların değerlendirilmesinden sorumludur (Anonim, 2018f: Rotterdam Convention).

3.2. Kalıcı Organik Kirleticiler (KOK'lar) ve Stockholm Sözleşmesi

Doğal sistemlerin maruz kalabileceği en sorunlu kimyasallardan olan KOK'lar, özellikle tehlikeli üç niteliğe sahiptir:

Toksosite: Çeşitli toksik etkilere yol açarak biyolojik sistemleri sekteye uğratmaktadır.

Kalıcılık: KOK'lar doğal parçalanma işlemlerine etki eden dengeli bileşikler olup, çevrede kalıcı olma özelliği taşımaktadırlar, zehirli etkileri çok uzun süre devam etmektedir.

Biyoakümülyasyon: KOK'lar besin olarak tüketilen sıvı yağlar, süt, tereyağı, et ve insan dokuları gibi yağlı maddelerde birikmekte, yoğunlaşmaktadır. En yüksek KOK düzeylerine, besin zincirinin başında yer alan kutup ayısı, dişli balina, fok ve insan gibi avcı hayvanlarda rastlanmaktadır. Bunun nedeni, bir hayvanın zehirlenmiş bir diğer hayvanı yemesi sonucunda KOK'ların bedeninde akümülyasyonu yani birikmesidir.

1960'larda çevre konusunda incelemeler yapan bilim adamları, bugün kalıcı organik kirleticiler olarak adlandırılan endüstriyel kimyasalların doğal yaşam ve insanlar üzerinde şiddetli ve uzun vadeli etkileri olduğunu ilk kez fark etmişler, aynı zamanda KOK'ların çevreye hızlı yayılma kapasitesi doğrultusunda küresel boyutta gittikçe büyüyen bir sorun olduğunu da anlamışlardır (Selin, 2014). Rachel Carson 1962 yılında Sessiz Bahar isimli kitabında pestisidlerin tehlikesine dikkat çeken

ve bu alanda farkındalığı artıran bir isim olmuştur. Sorunun ciddiyeti Arktik bölgelerdeki yerli halkın hücrelerinde güvenlik sınırlarının çok üstünde *poliklorlu bifenil* (PCB) konsantrasyonu tespit edilmesiyle daha da iyi anlaşılmış, 1990'lı yıllarla başlayan süreçte KOK'ların kullanımının düzenlenmesine ilişkin çalışmalar başlatılmıştır (Desombre, 2006: 146).

UNEP Yönetim Konseyi'nin 1995 yılındaki 18/32 kararı doğrultusunda başlayan *Kimyasal Güvenliğe İlişkin Uluslararası Program* (IFCS) kapsamında on iki kimyasal maddenin değerlendirme süreci başlamıştır. Bu kirli düzine listesi endüstri tarafından bilerek üretilen kimyasal, pestisid ve kalıcı organik kirleticileri ve istenmeyen endüstriyel yan ürünler olarak çevreye yayılan kimyasalları içermektedir. Yeterli kanıtların ışığında, UNEP Yönetim Konseyi 1997 tarihli kararıyla KOK'lara ilişkin uluslararası bağlayıcı bir anlaşma oluşturulması çalışmalarını başlatmış, anlaşma üzerinde müzakereler 1998 yılında başlamıştır. Müzakerelerde gelişmekte olan ülkeler yerel yönetim sorunları üzerinde dururken, gelişmiş ülkeler ise daha çok uzun menzilli taşınımı ile ilgili olmuştur. Özellikle Kanada'nın gerek bu sözleşmede, gerekse BM Avrupa Ekonomik Komisyonu Uzun Menzilli Sınırötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi (EMEP) altındaki 1998 tarihli Kalıcı Organik Kirleticiler Protokolünde çok aktif olduğu bilinmektedir (Wilkening ve Thrift, 2009). Sivil toplum kuruluşları ise bu maddelerin, yönetilmesinden ziyade yasaklanmasını istemiştir.

22 Mayıs 2001 yılında imzaya açılan Kalıcı Organik Kirleticilere ilişkin Stockholm Sözleşmesi, kalıcı özellik göstermeleri sebebiyle çevre ve insan sağlığını olumsuz olarak etkileyen 12 kimyasal maddenin (Aldrin, Klordan, Dieldrin, Endrin, Heptaklor, heksaklorobenzen, Poliklorlu bifeniller (PCBs), DDT, Dioksin ve Furanlar) kullanılmasına yasaklama ve sınırlama getiren uluslararası sözleşmedir (Anonim, 2018g: Stockholm Convention).

Uluslararası eylem planları dahilinde ulusal ve bölgesel eylem planını hazırlamak, bu kimyasalların üretimini ve kullanımını yasaklamak, emisyonlarını sıfırlamak, yasaklama sonrası elde kalan stokları ile atıkları ve bu kimyasalları içeren cihazları ve atıkları, çevresel açıdan en uygun teknolojileri kullanarak 2025 yılı sonuna kadar bertaraf etmek tarafların yükümlülükleri arasındadır. Sözleşme 17 Mayıs 2004'de Fransa'nın ellinci ülke olarak onaylanmasıyla birlikte yasal olarak yürürlüğe girmiş, 2018 tarihi itibarıyla 182 ülke tarafından onaylanmıştır. Ülkemiz sözleşmeyi 2002 yılında imzalamış, 12 Ocak 2010 tarihi itibarıyla da sözleşme ülkemizde yürürlüğe girmiştir.

Taraflar Konferansı, sözleşmenin ana karar verme organı olup, ilave kimyasalların değerlendirilmesi ve düzenlenmesi çalışmaları ise "Kalıcı Organik Kirleticiler Gözden Geçirme Komitesi" tarafından yürütülmektedir. Sekreteryaya merkezi UNEP Cenevre Ofisi'dir. Gelişmekte olan ve ekonomik geçiş yapan ülkelerin, KOK kirliliğinin temizlenmesi ve KOK'ların yasaklanması için endüstrilerinde reform yapabilmeleri için, zengin ülkelerden maddi ve teknik destek almaları konusunda da anlaşma sağlanmıştır. Taraflar Konferansına bağlı on altı adet bölge ve alt bölge merkezleri bu ülkelerde kapasite geliştirme ve sözleşmenin uygulanmasına destek konularından sorumludur. Bunlardan altı tanesi Basel Sözleşmesi'nin bölge merkezi olarak da çalışmaktadır. Sözleşmenin finansal mekanizması *Küresel Çevre Fonu* (Global Environment Facility-GEF) olarak belirlenmiştir.

3.3. Minamata Sözleşmesi

Japonya'nın Minamata kentinde 1956 yılında gerçekleşen ve binlerce insan ve canlının ölümüyle sonuçlanan cıva sızıntısı felaketi sonrasında cıva ve cıva bileşikleri ile bunlara ait atıklar, küresel kamuoyunun gündemine oturmuş, cıva kaynaklı çevre kirliliğinin küresel ölçekte önlenbilmesine ilişkin çabalara katkı sağlanması amacıyla UNEP liderliğinde "Cıvaya İlişkin Minamata Sözleşmesi" hazırlanmıştır. 2009 Şubat ayında, UNEP Yönetim Konseyi, cıvaya ilişkin bağlayıcı bir küresel anlaşma geliştirilmesi kararını onaylamış, beş müzakere oturumunun sonunda, sözleşme 19 Ocak 2013 tarihinde Cenevre'de imzaya açılmıştır.

Minamata Sözleşmesi, yeni kurulacak cıva madenlerini yasaklamakta, emisyonlar üzerinde kontrol tedbirleri getirmekte ve de küçük ölçekli altın madencilikine uluslararası ölçekte düzenlemeler getirmektedir (Anonim 2018h: Minamata Convention). Sözleşme, cıva kullanılan, salınan ya da yayılan ürünler, prosesler ve endüstriler ve bunların cıva içeren atıkları için bazı kontrol ve azaltım tedbirleri içermektedir. Sözleşme kapsamında, ülkelerin 2020 yılına kadar bazı cıva içeren ürünlerin üretim,

ithalat ve ihracatını yasaklamaları ve bunlara ilişkin atıklarını etkin bir şekilde bertaraf etmeleri, kullanılan cıva miktarını ve salımlarını azaltmaya yönelik stratejiler oluşturmaları ve büyük endüstriyel tesislerden kaynaklanan emisyonları ve salımları azaltmak için belirli zamanlar dâhilinde yeni açılacak tesislerde Mevcut En İyi Teknolojileri kullanmaları ve mevcut tesisler için ise belirli bir plan çerçevesinde emisyonlarını azaltmaları zorunlu hale getirilecektir (Anonim, 2018).

Minamata Sözleşmesi 128 ülke tarafından imzalanmış olup, 2018 yılı itibarıyla sözleşmeye 101 ülke taraftır. Sözleşme, Türkiye tarafından 24 Eylül 2014 tarihinde BM 69. Genel Kurulu genel görüşmelerinin açılışı kapsamında düzenlenen "Yüksek Düzeyli Etkinlik" sırasında imzalanmıştır (Anonim, 2018). ABD taraf olmadığı diğer üç sözleşmeden farklı olarak, sözleşmeyi ilk onaylayan ülkelerden olmuştur. Sözleşmenin finansal mekanizması Stockholm sözleşmesinde olduğu gibi GEF olarak belirlenmiştir.

3.4. Kimyasalların ve tehlikeli maddelerin yönetimine ilişkin bölgesel ve diğer düzenlemeler

Bu sözleşmelerin yanı sıra, tehlikeli madde ve kimyasallardan kaynaklanan sorunlara yönelik pek çok bölgesel anlaşma da oluşturulmuştur. UNEP'in bölgesel denizler programı altında, 2009 yılı itibarıyla bölgelerin kirlilikten kaynaklanan sorunlarına yönelik olarak on üç eylem planı oluşturulmuştur. Diğer taraftan denizlere ilişkin oluşturulan sözleşmelerde de tehlikeli madde ve atıklardan kaynaklanan kirlilik kapsamıştır. Bunlara 1972 tarihli Gemilerden ve Uçak Atıkları Kaynaklı Deniz Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Sözleşme, 1974 Kuzeydoğu Atlantik Deniz Çevresinin Korunması Sözleşmesi-OSPAR, 1974 tarihli Baltık Denizel Alanının Korunması Sözleşmesi örnek olarak verilebilir. Kanada ve ABD, 1978 yılında Great Lakes bölgesinde su kalitesi anlaşmasının 1978 tarihli revizyonunda tüm kalıcı ve toksik maddelerin boşaltımını yasaklamıştır (Selin, 2014).

Kalıcı Organik Kirleticilere ilişkin Stockholm Sözleşmesinin dışında diğer bir önemli düzenleme de *BM Avrupa Ekonomik Komisyonu Uzun Menzilli Sınırötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi* (EMEP) altındaki 1998 tarihinde Aarhus'ta imzalanan Kalıcı Organik Kirleticiler Protokolüdür. 2003 yılında yürürlüğe giren Protokol kapsamında Basel Sözleşmesiyle uyumlu bir şekilde KOK'ların, pestisidlerin ve endüstriyel kimyasalların çevreyle uyumlu taşınımı ve bertarafı düzenlenmektedir.

4. Uluslararası Atık ve Kimyasallar Politikalarında Güncel Gelişmeler

4.1. Basel, Rotterdam ve Stockholm Sözleşmelerine ilişkin sinerji çalışmaları

Uluslararası tehlikeli madde ve atıklar rejimleri, ilk başta ayrı olarak oluşturulmuş, ancak sebep oldukları risklerin ve sorunların ortaklığı paralelinde tek bir rejime dönüştürülme çalışmaları başlatılmıştır. Tehlikeli atık ve kimyasallar alanında uluslararası düzenlemeler incelendiğinde, süreçlerin yönetiminde BM Zirvelerinde belirlenen hedeflerin yol gösterici olduğu görülmektedir. Tehlikeli Atıkların Sınır ötesi Taşınımına ve Bertarafına İlişkin Basel Sözleşmesi, Bazı Tehlikeli Kimyasalların ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirimli Kabul Prosedürüne İlişkin Rotterdam Sözleşmesi ve Kalıcı Organik Kirleticilere ilişkin Stockholm Sözleşmesine ilişkin sinerji tartışmaları, 2002 Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi sonrasında başlamıştır (Anonim 2018i)

2005 yılında bu üç sözleşmeye taraf ülkeler, sözleşme sekretaryalarından bu konuyu daha detaylı değerlendirmesini istemiş ve sinerjinin nasıl artırılacağına ilişkin çalışmalar başlamıştır. Oluşturulan geçici çalışma grubunun tavsiyeleri ve çalışmaları doğrultusunda 2008 ve 2009 yıllarında bu üç sözleşmenin de taraflar konferanslarında ilk sinerji kararları alınmış, daha sonra ortak faaliyetler, ortak yönetim fonksiyonları, ortak hizmetler, bütçe döngülerinin senkronizasyonu ve ortak denetimleri içerecek şekilde bu kararlar genişletilmiştir. 2011 yılında bu sözleşmelerin taraflar konferansında, sözleşmelerin sekretaryalarına ilişkin ortak idari başkanlık kararı alınmış, idari başkan UNEP tarafından yürütülen sekretarya hizmetlerinin organizasyon yapısında değişiklik için öneriler oluşturmakla görevlendirilmiştir. Bu kapsamda, üç sözleşme sekretaryasının matris bir yapıya dönüştürülmesi önerisi getirilmiş ve söz konusu öneri 2013 yılında eş zamanlı olarak gerçekleştirilen taraflar konferansında kabul edilmiştir (Anonim, 2018j).

Burada önemli bir nokta, rejimlerin temelini oluşturan Basel, Rotterdam ve Stockholm Sözleşmelerinin sekretarya hizmetlerinin UNEP Cenevre Ofisi tarafından yürütülmesinin sinerji sürecin önünü açtığıdır. Politikaların oluşmasında dublikasyon ve verimsizliklerin aşılması ve sorunların bütünsel bir şekilde ele alınması için yürütülen sinerji çalışmalarının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Alınan sinerji kararıyla ve bu gruba 2015 yılında cıvaya ilişkin Minamata sözleşmesinin de katılmasıyla, tehlikeli atık ve kimyasalların yönetiminde güçlendirilmiş bir çaba oluşmuştur. UNEP, Basel, Stockholm, Rotterdam ve Minamata Sözleşmeleri ile kimyasal maddelerin uluslararası idaresine dair stratejik yaklaşımın ulusal düzeyde uygulanmasının güçlendirilmesi konusunda başlattığı özel program ile bu konuda ülkelere destek vermektedir.

4.2. Atık ve kimyasallara ilişkin küresel detoks hareketi

Kimyasalların ve atıkların güvenli bir şekilde yönetimi, yoksullukla mücadele, sağlık, cinsiyet, su, şehirler, okyanuslar, gıda ve sürdürülebilir tüketim ve üretimle ilgili BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin uygulanması için temeldir. 6 Mart 2017’de açıklanan WHO raporuna göre çevre kirliliği yüzünden her yıl 1,7 milyon, hava kirliliği nedeniyle her yıl beş yaşın altında 570.000 çocuk ölmektedir (Anonim, 2018k). Elektrikli ve elektronik atıklar çocuklar için artan bir çevresel tehdit oluşturmakta, ayrıca besin zincirinde ilerleyen zararlı kimyasallar da ciddi bir sorun teşkil etmektedir. 2016 yılında gerçekleştirilen BM Çevre Meclisi’nin (UNEA) L6 nolu kararında 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin gerçekleşmesinde temel insan haklarının korunması ve ilerletilmesinin önemine vurgu yapılmıştır. BM İnsan Hakları Özel Raportörü tarafından Eylül 2016’da sunulan raporda da çevresel kirliliğin doğmuş ve doğmamış milyonlarca çocuklar üzerinde öldürücü boyutlara ulaşan etkilerine vurgu yapılmış, çocuk hakları ve tehlikeli maddeler ve atıkların bertarafı ve çevreye uyumlu şekilde yönetiminin ilişkisi, bunun paralelinde de çocukların temel bir insan hakkı olarak geleceğin tehlikeli kimyasallar ve atıklardan detokslanması girişimi çok çeşitli platformlarda da odaklanılan bir konu olmaya başlamıştır (Anonim 2018j).

BM Genel Kurulu tarafından 25 Eylül 2015 tarihinde kabul edilen 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemindeki hedefleri kapsamında özellikle 12. Hedef olan Sürdürülebilir Üretim ve Tüketim Kalıplarının Sağlanması hedefi altında 12.4 nolu alt hedef, 2020’ye kadar kimyasalların ve tüm atıkların, yaşam döngüleri boyunca çevreye uygun olarak yönetilmesinin sağlanmasını, insan sağlığı ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek için hava, su ve toprağa karışımlarının önemli ölçüde azaltılmasını öngörmektedir (Anonim 2018m).

Mayıs 2017’de Cenevre’de “Detokslanmış Gelecek: Kimyasalların ve Atıkların Uygun Yönetimi” başlığında gerçekleşen Basel, Rotterdam ve Stockholm Sözleşmelerinin ortak taraflar konferansında detoks girişiminin önemli bir çıktısı olarak ilave kimyasallar listelere eklenmiş, giderek büyüyen, sessiz ve derinden ilerleyen bu sorunla mücadelede yardımcı olmak üzere evsel atıklar için yeni bir kamu-özel sektör ortaklığı kurma kararı alınmış, ayrıca deniz plastikleri sorununu çözme görevi verilmiştir. 170’den fazla ülkeden yaklaşık 1.300 temsilcinin katılım sağladığı toplantılar kapsamında Rotterdam Sözleşmesinin Ek-3 Listesine dört ilave kimyasal ve pestisit eklenmiş (karbofuran ve triklorfon, kısa zincirli klorin paraffin ve tribütin), böylece sözleşme kapsamında listelenen toplam kimyasal sayısı elliye ulaşmıştır, ancak önerilen tüm kimyasalların listelere eklenmesinde anlaşma sağlanamamıştır. Stockholm Sözleşmesi kapsamında ise önerilen tüm maddeler listelere eklenmiştir (Anonim 2018j). Daha güvenli bir gelecek için önemli bir adım daha atılmış olsa da, bu konuda çok daha fazla çaba gerektiği açıktır. Diğer taraftan, küresel kimya sanayinin yılda 5 trilyon dolar kazanırken, kimyasal ve atıkların yönetimi için ortak çabalara %1’den daha az katkıda bulunuyor olması da dikkat çekilen çarpıcı bir konudur (Anonim, 2018n).

5. Sonuçlar

Tehlikeli atıkların ve kimyasalların yönetimine ilişkin ulusal politikalar ülkeden ülkeye farklılık göstermekte, ancak çevre üzerindeki olumsuz etkileri bu alanlarda uluslararası işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Bu alanlardaki uluslararası düzenlemeler incelendiğinde, süreçlerin yönetiminde BM Zirvelerinde belirlenen hedeflerin yol gösterici olduğu görülmektedir. Sözleşmelerin oluşturulmasında

ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin farklı beklenti ve ihtiyaçlarının müzakerelere yön verdiği, bu alanda sivil toplum kuruluşlarının da oldukça aktif olduğu anlaşılmaktadır.

Son dönemde, sebep oldukları sorunların ve risklerin ortaklığı paralelinde tehlikeli atıklara ve kimyasallara ilişkin ortak bir yönetim ihtiyacı öne çıkmış ve sinerji süreci başlatılmıştır. Burada önemli bir husus, Basel, Rotterdam ve Stockholm Sözleşmelerinin sekretarya hizmetlerinin UNEP Cenevre Ofisi tarafından yürütülmesinin sinerji sürecinin önünü açmış olduğudur. Politikaların oluşmasında dublikasyon ve verimsizliklerin aşılması, ayrıca sorunların bütünsel bir şekilde ele alınması için yürütülen sinerji çalışmalarının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Sinerji süreci ve başlatılan küresel detoks hareketiyle tehlikeli atık ve kimyasalların çevreye duyarlı bir şekilde yönetiminde güçlendirilmiş bir çaba oluşmuştur, bu aynı zamanda BM Genel Kurulu tarafından 25 Eylül 2015 tarihinde kabul edilen 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemindeki hedefleri, özellikle 12. Hedef olan “Sürdürülebilir Üretim ve Tüketim Kalıplarının Sağlanması” hedefini uygulamaya yönelik bir adımdır. Bu hedef altında 12.4 nolu alt hedef, uluslararası kabul edilmiş çerçevelere uygun biçimde, 2020’ye kadar kimyasalların ve tüm atıkların, yaşam döngüleri boyunca çevreye uygun olarak yönetilmesinin sağlanmasını, insan sağlığı ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek için hava, su ve toprağa karışımlarının önemli ölçüde azaltılmasını öngörmektedir. 12.4 nolu alt hedefe yönelik iki göstergeden biri tehlikeli atık ve kimyasallara ilişkin çok taraflı uluslararası sözleşmeye taraf olan ülke sayısı, diğeri ise kişi başı oluşan tehlikeli atık miktarı ve bertaraf edilen tehlikeli atığın oranıdır. Bu noktada, dünyada en fazla tehlikeli atığı üreten ABD tarafından, Minamata Sözleşmesi dışındaki sözleşmelerin imzalanmış ancak hiçbirinin onaylanmamış olması dikkat çekici diğer bir husustur.

Küresel ölçekte üretilen ve tüketilen tehlikeli maddeler ile bunların sonucunda oluşan atıkların miktarı değerlendirildiğinde, bu alandaki uluslararası düzenlemelerin bir takım yasak ve sınırlandırmalar getirirse de üretim ve tüketim kalıplarının değişmesinde önemli bir değişiklik getirmediği ve atık minimizasyonunu sağlamada başarılı olmadığı görülmektedir. Sözleşmelere ilişkin başlatılan sinerji süreci ve küresel detoks hareketi gibi girişimlerin olumlu sonuçlarının olacağı değerlendirilmekle birlikte, mevcut ekonomik düzen ve çıkarlar doğrultusunda etkilerinin sınırlı kalacağı değerlendirilmektedir.

Kaynaklar

- Anonymous 2018a. Report of the United Nations Conference on Human Environment. <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf>
- Anonymous 2018b. Basel Convention. www.basel.int.
- Anonymous 2018c. Protocol on the Prevention of Pollution of the Mediterranean Sea by Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal. http://www.sviva.gov.il/subjectsEnv/InternationalRelations/international-Conventions/Marine_coast/BarcelonaConvention/Documents/mul38155.pdf
- Anonymous 2018d. Agenda 21. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>
- Anonymous 2018e. International Code of Conduct on the Distribution and Use of Pesticides. <http://www.fao.org/3/a-i3604e.pdf>
- Anonymous 2018f. Rotterdam Convention. www.pic.int.
- Anonymous 2018g. Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants. www.pops.int.
- Anonymous 2018h. Minamata Convention. <http://www.mercuryconvention.org/>
- Anonymous 2018i. Report of the World Summit on Sustainable Development. http://www.un.org/jsummit/html/documents/summit_docs/131302_wssd_report_reissued.pdf
- Anonymous 2018j. Basel Rotterdam Stockholm Multilateral Environmental Agreements (BRSMEAS) Blog. <http://www.brsmeas.org>.
- Anonymous 2018k. <http://www.who.int/news-room/detail/06-03-2017-the-cost-of-a-polluted-environment-1-7-million-child-deaths-a-year-says-who>
- Anonymous 2018l. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı- *Minamata Sözleşmesi*. <http://onceliklikimyasallar.csb.gov.tr/minamata-sozlesmesi-i-5179>
- Anonymous 2018m. Sustainable Development Goals. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
- Anonymous 2018n. GEF News- *Detox Outcomes*. <https://www.thegef.org/news/detox-outcomes-additional-chemicals-listed-new-partnership-household-waste-established-mandate>.

- Brundtland, G. H. 1987. Our Common Future, World Commission On Environment And Development (WCED). <https://www.cambridge.org/core/journals/environmental-conservation/article/our-common-futurecall-for-action/65808D6676E07552EF891DF31C3DF7A1>. Erişim Tarihi: 10.05.2018
- DeSombre, E. R. 2006. Global Environmental Institutions. Routledge: 129-155. London ve New York.
- Ford, L.H. 2005. Challenging Global Environmental Governance of Toxics. s: 308-325. Editör: D. L.Levy ve P. J. Newell. *The Business of Global Environmental Governance*. MIT Press, Boston.
- Kiss, A. ve Shelton, D. 2007. *Guide To International Environmental Law*. Brill.
- Langlet, D. 2009. Prior Informed Consent and Hazardous Trade: Regulating Trade in Hazardous Goods at the Intersection of Sovereignty. s: 74-78. *Free Trade and Environmental Protection*. Kluwer Law International, London.
- Nanda, V. ve Pring, G. R. 2012. *International Environmental Law and Policy for the 21st Century*. Martinus Nijhoff Publishers: 461-484. Londra ve Boston.
- Özkaya S. Tehlikeli Atıklar ve Çevre. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/tehlikeli-atiklar-ve-cevre.tr.mfa>, Erişim: 26.08.2016.
- Öztürk, E. 2016. *Tehlikeli Kimyasalların Yönetimine İlişkin Uluslararası Uygulamaların Türkiye'ye Yansımaları*. Sosyal Çevre Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Selin, H. 2014. Global Politics and Policy on Hazardous Chemicals. s: 259-283. Editör: R.S. Axelrod ve S. D. VanDeveer. *The Global Environment: Institutions, Law and Policy*. CQ Press.
- Wilkening, K. ve Thrift, C. 2009. Canada's Foreign Policy on Persistent Organic Pollutants The Making of an Environmental Leader. s: 136-151. Editör: P. Harris. *Environmental Change and Foreign Policy*. Routledge.